

הציונות הדתית - אמונה עם שורשים¹

ראשי-פרקים

- א. המחשבה הציונית-דתית היא עתיקת יומין
- ב. מרכזיותה של ארץ-ישראל בתפיסה היהודית
- ג. פרשנות רוחנית למאורעות ולתנועות
- ד. המודעות לתופעת החילון
- ה. משיחות

*

א. המחשבה הציונית-דתית היא עתיקת יומין

בתחילת דבריו ב"אחרית דבר" קובע דב שוורץ, שהרעיון הציוני-דתי הוא בעל גישה חדשה במחשבת ישראל. בהמשך דבריו הוא עוסק במודל חדש-מחודש שבמסגרתו המונחים היסודיים של מחשבת-ישראל ילבוש מובן שיהלום את המאורעות האקטואליים. רק בהיבט זה של המשך דבריו, ניתן להבין את דברי הרב קוק "הישן יתחדש והחדש יתקדש". לכן האמירה בתחילת הדברים על גישה חדשה במחשבת ישראל, אינה מדויקת.

דב שוורץ כותב שהוגי הציונות הדתית "לא הצניעו את מקורות יניקתם הפילוסופיים הכלליים אלא אף הדגישו אותם בגלוי". ניתן לקבל את הרושם שזהו חידוש מבית מדרשם, והרי דבר ברור הוא שגדולי העולם ביהדות ראשונים כאחרונים, הלכו בדרך זו, מהרמב"ם, ר' יהודה הלוי, ועד לרמח"ל, מהר"ל והגר"א. וכל אלו למדו מחז"ל אשר יד היתה להם בחכמות העולם שבזמנם.

דב שוורץ מביא מפרופ' אהוד לוז מספרו "מקבילים נפגשים":

"נראה כי חולשתה הבסיסית של הציונות הדתית נבעה מהעדר היכולת להציב סינתיזה מקיפה בין הציונות לדת (להוציא את הגותו הנועזת של הרב קוק) ולטפח מנהיגות רוחנית שתצביע על הדרך המעשית להגשמת סינתיזה כזו. הציונות הדתית לא הצליחה להבהיר לעצמה את המשמעות התיאולוגית של הלאומיות המודרנית. אין ספק כי עצם העלאתם של ערכים לאומיים, כגון עם ישראל וארץ ישראל, אל אותו מישור ערכי,

1 הערות לפרק אחרית דבר בספר "אמונה על פרשת דרכים" של פרופ' דב שוורץ (הוצ' עם עובד, תל-אביב 1966). בהערות אלו אתייחס לפרק האחרון של ספרו של פרופ' דב שוורץ, לפרק בו הוא עוסק בהרהורים, ולא לפרקי עיקר הספר שם עסק בנייתוח הדברים. אבל אני רואה חשיבות יתרה להתייחס דוקא אל ההרהורים המועלים בדפיו האחרונים של הספר.

שבו היו מצויים עד עתה התורה והמצוות, היה שינוי מהפכני בתפיסת המסורת..."

דב שוורץ מסכים עם קביעה זו בכללותה, ונותן לה את הציון של "דברים נכוחים", וחולק רק על כך שהסינתיזה של הראייה הצליחה. בעניין זה הוא קובע: "גם הסינתיזה של הראייה נכשלה מבחינה זו, שמוטטה כל שיח אמיתי בין היהדות בפרשנותה הלאומית לבין העולם החילוני המודרני".

על שתי קביעותיו של דב שוורץ ניתן לחלוק. הערכים הלאומיים של ארץ ישראל ועם ישראל היו מאז ומעולם באותו מישור ערכי שבו היתה מצויה התורה והמצוות. כל מי שמצוי בתורתם של הרמב"ן, הריה"ל, הרמח"ל, המהר"ל והגר"א, ר' חיים בן עטר, וגדולי המקובלים והספרות של החסידות, יודע ומבין את מקומה הערכי-רוחני של ארץ ישראל כמקום התממשות המצוות, ואת מקומו של עם ישראל כמיישם התורה. גם בזה הכל מעוגן במקורות חז"ל, בהלכה ובאגדה. אף הרמב"ם קובע שהלכה על פי גמרת הוריות ג ע"א שקהל שאינו בארץ ישראל אינו קהל, ואילו עשרה מישראל בארץ ישראל הם קהל. ועיין בהקדמתו למשניות על מסכת הוריות ובפירושו למשנה שם. וכן בהלכות שגגות פ"ד ה"א, ושם בפ"ג ה"ב, ובפירושו למשנה בכורות, ובספר המצוות עשה קנ"ג. מושגי כלל ישראל לעומת הפרט שבישראל הם עתיקי יומין כיום נתינת התורה בסיני.

באשר לראייתו של הראייה קוק, נראים דוקא דבריו של אהוד לוז שהגותו של הראייה קוק אכן הציבה סינתיזה של ממש בין ציונות לדת.

מרכזיותה של ארץ-ישראל בתפיסה היהודית

דב שוורץ בהמשך דבריו, שם, כותב:

"מאז ומתמיד היה לארץ הקודש מקום חשוב במחשבה היהודית ובהלכה היהודית ואולם לרוב מקום זה היה מוגדר ומובדל (ההזגשה שלי), בפרט בספרות ההלכתית, ואולם מרגע שהרב ריינס הפך את השיבה לארץ לעיקר דוגמטי שהיהדות בכללה מושתתת עליו, נתעצבה אמונת ישראל מחדש".

מהיכן לקח הכותב הנכבד את קביעותיו? על פריכותן כבר עמדנו בהערה הקודמת, ונוסיף עוד את מרכזיות ארץ-ישראל בהלכה שבשו"ע אהע"ז עה סעיפים ג', ד', ה', ושם מכריע בעל פתחי תשובה בסק"ו שאין מקום לטענת סכנה ואנו נוהגים על פי הרמב"ן שיש בזה"ז מצוה לעלות לארץ-ישראל.

הסגנון בדבריו של דב שוורץ, הנזקק לאמירות חדות, לדעתי מעוות את תמונת המצב הנכונה, ומחוקר הוא הופך לפובליציסט. מי קובע ש"ראייה ערכית את השיבה לארץ ישראל, הופכת עניין זה, לתפיסה לאומנית" (שם עמ' 271), כאשר הקונוטציה שמתכוון שם דב שוורץ ללאומנות היא שלילית, וכנראה זוהי אף מגמתו באשר למושג לאומיות. מדוע עיקרון זה, של השיבה לארץ-ישראל, כשהוא מתפרש ומורחב על ידי הרב קוק מתקרא בכתבתו של דב שוורץ "קיצוניות"? הרב קוק באגרותיו אכן כותב שתפיסה לאומית אותנטית יכולה להיות רק מתוך אמונה ותורה, וכל תפיסה לאומית אותנטית יכולה להיות רק מתוך אמונה ותורה, וכל תפיסה אחרת נדונה בסופו של דבר להפוך את אהבת ישראל לשנאת ישראל, ואת אהבת ארץ-ישראל לשנאת ארץ-ישראל. כבר בימיו, כותב הראי"ה, נראו תופעות שכאלו (אגרת קמוד, חלק א', עמ' קפג). אבל הרב קוק טוען שהתנועה החילונית מטרתה היתה להושיע את ישראל והיא חותרת אל החוף לישועת ישראל (אורות, ישראל ותחייתו כעמ' לח), ובדבריו:

"קמה באחרית הימים תנועה חרישית מלאה אונים וחפצים, מלאת ניגודים וסתירות, מלאה אורות ומחשכים, וחושבת לתתור אל החוף לישועת ישראל. אורו של משיח הכהה בה. רבים ממחזיקיה של אבוקת אודים קטנה זו בגדו לכאורה באותה האורה הגדולה... נמוטו הפעמים ממעמד הנבואה הצופיה צפית עולמים, אבל ישועתם של ישראל תמיד היא ישועת ה'".

בסופו של דבר אין אנו יכולים להקשות על הקב"ה מדוע הוא כך רוצה לעשות בתהליך קיבוץ הגלויות של העם.

פרשנות רוחנית למאורעות ולתנועות

ההוגים שראו בדברי הוגי הדעות הציוניים פרשנות רוחנית בידעם שלא לכך נתכוונו הוגי הדעות הציוניים, אינם מתיימרים להכתיב את צעדי ההשגחה האלוקית, כפי שכותב דב שוורץ (שם עמ' 271), אלא הם טוענים טענה אמונית בסיסית שכל דבר שנעשה בעולמנו מושגח על ידי הקב"ה. אם הרע בא מאיתו "עושה שלום ובורא את הרע" - הרי ודאי שרעיונות חיוביים הם ממנו, ולא מאיזה "סטרא אחרא" (טענה שאותה טענו אדמו"רי סאטמר ומונקטש). דוקא הטוענים שהיות וקיבוץ הגלויות, עד עתה, התרחש בחלקו על ידי תנועה חילונית, ולכן אין זו השגחה אלוקית, הם אלו המנסים להכתיב לקב"ה כיצד להנהיג את עולמו. ועיין בספר יחזקאל לו כב-כה "לא למענכם אני עושה בית

ישראל כי אם לשם קדשי אשר חללתם בגויים אשר באתם שם... ולקחתי אתכם מן הגויים וקבצתי אתכם מכל הארצות והבאתי אתכם אל אדמתכם" ורק אח"כ שם בפסוק כח "ועשיתי את אשר בחקי תלכו ומשפטי תשמרו ועשיתם".

המודעות לתופעת החילון

בעמ' 272 קובע דב שוורץ, שהדוגמה הבודדת להגות ציונית דתית מלאה מקיפה ומוסכמת, היא משנתו של הר"ד סולובייצ'יק. נראה לי שגם קביעה זו אינה מדויקת. ממתי קונצנזוס סביב משנה ציונית דתית מעמיקה היא הוכחה להשקפת עולם כוללת? ובכלל מי קבע שיש קונצנזוס לגבי משנה זו?

מבלי לערער ולהרהר על משנתו של הר"ד סולובייצ'יק, נראה על פניו שמשנתו של הראי"ה קוק היא הכוללת והמקיפה ביותר את כל מכמני ההלכה והאגדה של העולם היהודי. גם מקום מגוריו של הר"ד סולובייצ'יק, לא בהכרח הקנה דוקא לו, ולהוציא מי שגר בארץ-ישראל, מודעות יתר לתופעת החילון. הרב קוק הכיר הן את תורות ההומניזם הליברלי והן את היישוב החילוני על הוגיו, חולמיו, ועושי לפני ולפנים. ובאשר למשנה ציונית דתית מעמיקה, היא מצריכה מימוש של ההויה בארץ-ישראל בתוכה ומתוכה.

בעמ' 271 כותב דב שוורץ על הציונות הדתית, שהיא אחוזה בכבלי פרדוקס באשר מצד אחד היא שואפת למיזוג עם המודרנה, ומצד שני, "התיאולוגיה שלה איננה מוכנה להכיר במודרנה אמיתית, קרי בקיום שאין בו מקום מהותי לאלוקים". בעמ' 275 הניח הכותב "צא וראה, אם אין הכרה בקיום חילוני אותנטי, אין גם שיח כן עם החילוני".

אכן הציונות הדתית אינה מכירה בקיום שאין בו אלוקים, אבל היא כן מכירה במציאות שיש עולם חילוני. היא אכן רוצה באמת ובתמים בדו-שיח עם היהדות החילונית. יש מקום לדו-שיח גם כאשר תפיסות העולם שונות לגמרי. נכון, צריך שיהיה יחס של כבוד ודרך ארץ למניעים של הקיום החילוני, ואז מתוך היחס יכולה להיות התייחסות. אבל מכאן ועד הסכמה שצריך להתפשר עם האמונה אם רוצים להסתגל למודרנה ולחילוניות, הדרך רחוקה. כאמור, יש מקום לחיים משותפים בארץ-ישראל מבלי שהאחד יכפה על השני את תפיסת עולמו, ומבלי שיטושטשו ההבדלים שבכל תפיסה.

משיחיות

בספרו של דב שוורץ מפריעה לי במיוחד דרכו בנתינת שמות והגדרות לפנים השונות של הציונות הדתית. מי שם את הכותב כפוסק ומגדיר את אסכולת הראייה קוק כפלג המשיחי? כוונתי היא שוב לניגון בדבריו של דב שוורץ, ולא לעצם הקביעה "משיחית" (למשל בעמ' 274).

הרי כולנו מאמינים בני מאמינים, ומאמינים אנו בביאת המשיח "אני מאמין באמונה שלמה בביאת המשיח", ואם לזאת יקרא משיחי, הרי ודאי שזו קונטציה חיובית וניגון מבורך. אבל נראה לי שלא לכך התכוון דב שוורץ והוא סומך על זכרונו באשר לשבתאות ולשאר התנועות המשיחיות השקריות. ולכן לקרוא לחגותו של הראייה קוק חגות משיחית, זה עוול משווע, בעיקר כשזה בא ממי שהוא אמון ובן-בית בציונות הדתית. יכול גם להיות שזה נשמע יפה בחוגים הומניסטיים מסוימים, אבל מה לכך ולמחקר? שם בעמ' 275, אף הגדיל הכותב לתת שם לוואי נוסף "מגמות משיחיות קיצוניות" (ההדגשה שלי). מי שמכיר ובקי בתורתו של הראייה קוק ובתורת תלמידיו, יודע שלא ניתן לדחוק את הקץ. אמנם גם לא ניתן לדחות את הקץ, וזוהי מהותה של הציונות הדתית (שיטת מונקטש וסאטמר היא זו שיש לדחות את הקץ). מהות המתניות בשלבי גאולה, היא מיסודותיה של ציונות דתית - "קמעא קמעא" כדברי חז"ל.

מי שקורא לגישה זו של אתחלתא דגאולה "משיחיות קיצונית" צריך לדעת שלא בגישה חינוכית הוא אוהו, וגם לא בניתוח מסד תיאולוגי של ציונות דתית הוא עוסק, אלא בניתוח יסודות אמונת ישראל ותורה הוא עוסק. ממתני "אהבת ישראל" ו"אחדות האומה" הם מעטה של "ססמאות נבובות"? היכן המחקר וההוכחה ש"ססמאות" אלו הן שהביאו לתופעות הרוח האסון עליהן מדבר דב שוורץ (עמוד 275)? קצת זהירות בדיבור, ועל אחת כמה וכמה בכתיבה אף של הרפורים, נחוצה מחוקר, גם בפרקו "אחרית דבר".

אין הראייה של ארץ-ישראל כעיקר אמונה, מסוכנת ביותר, כדברי דב שוורץ, להיפך: דבריו הם מסוכנים. דב שוורץ (בעמ' 276) באחרית דבריו מלין על "דרשנים מעוררים ומטיפים החסרים שקול דעת הלכתי מעמיק", אכן הוא צודק. אבל גם אנשי הלכה שאין הם ענקי הרוח בעולם המחשבה, האגדה והקבלה, אינם יכולים לפסוק בענייני אמונה. אחד ויחיד בדורנו היה ענק בהלכה ובאגדה והוא מרן הראייה זצ"ל, וכל המרים עטו כנגדו, במומו הוא פוסל.